

szedelempre tett mellékes jegyzetét meg pontosabbá igazíthatjuk. Nemcsak hogy 1815-ben már készen volt a kiadásra Kazinczy szerkesztésében, hanem már 1803-ban megnyerte erre vonatkozólag a nagyváradii censor engedélyét, a ki az eposból csak három versszakot törült.

A bevezetésben Gyöngyösi nagy irodalomtörténeti fontosságát s a művei kiadását illető kísérleteket tárgyalja, rámutatván a nevezetesebb kiadásokra. Itt a bevezetés végén, a mint a saját kiadásáról szól: helyén való lett volna közleni Gyöngyösi összes műveinek felsorolását s a most megindult 3 kötetes kiadás egyes kötetéibe való beosztásának megállapított tervét. Mindamellet a kiadás azok közé tartozik, a melyeket bizonyos lelki örömmel forgathatunk, mert minden lapján élénk tűnik a közlő alapossága s tárgyában való mélyedése. Nemcsak Badics többi tudományos kiadásaihoz méltó, hanem jól sorakozik a Szilády Áron szerkesztette előbbi kötetekhez is.

VÁCZY JÁNOS.

Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Papp Ferenc. B. Kemény Zsigmond születésének századik fordulójára kiadja a Kisfaludy-Társaság, Budapest, Franklin, 1914. N. 8-r. 501 l. Ára 8 K.

Kemény Zsigmond hátrahagyott kéziratai B. Kemény János vagyonának átvételekor kerültek elő a gondatlanság rejtekéből, hol egér, por és eső dézsmálta hosszú ideig. Azóta azonban gondos őrizetbe jutottak a pusztakamarási családi levéltárban, hol B. Kemény Anna szívességéből ismerhette meg Papp Ferencz, ki jó ideje foglalkozván Kemény Zsigmond életrajza írásával, épen adatok felkutatása végett járt a kis mezőségi faluban, Kemény Zsigmond utolsó küzdelmeinek színterén. Az iratok két csomagba voltak kötve, a melyekből hosszas, gondos rendezgetés után őt, kétségtelenül Keménytől származó műnek — két tanulmánynak és három regénynek — többé-kevésbé megcsonkult s rongált kézírata bontakozott elő. Ezeket adja ki most a Kisfaludy-Társaság megbízásából Papp Ferencz, megtoldva egy *Anna* cz. drámai költeménynek a töredékével, melyet a *Pesti Napló* 1870-ben már közölt ugyan egyszer, de a melyet igen czélszerű volt a kötetben az általánosabb érdeklődésnek is hozzáférhetővé tenni.

A *Historiai Töredék* cz. tanulmány, legalább anyaga szerint, eddig sem volt egészen ismeretlen. A *mohácsi veszedelem okairól* szóló értekezésének legalább is felét szóról-szóra e tanulmányból vette át Kemény. Ez utóbb említett tanulmány 1838 márcz.-ban jelent meg a *Nemz. Társalkodó*ban, írása idejéül pedig 1837-et állapította meg Gyulai Pál. Ehhez képest a *Hist. Tör.-nek* 1837 előttről valónak kell lennie. A kiadó megállapítása szerint még Kapudon, 1835-ben íratott. A tanulmány Mátyás halálától Martinuzzi haláláig vezet, de II. Ulászló és II. Lajos korát rajzolja különösebb gonddal.

A *korteszédesről. Vázlata röpiratomnak* cz. füzet írásához, saját megjegyzése szerint, 1843 május 10-én fogott Kemény, a politikai párttusák durva korteszédesére idején, a május 14-ére egybehítt

országgyűlés előtt négy nappal. E tanulmány nem egy tekintetben részletesebb és teljesebb, mint az ennek alapján csakhamar (már aug. végére) kiadott röpirat *A korteskedésről és ellenszereiről*.

A három regény közül *Izabella királyné és a remete* töredéke a legkorábbi. Nem volt egészen ismeretlen eddig sem: az *Athenaeum* (1839—40) és a *Nemz. Társalkodó* (1841) közölt belőle mutatványokat. Megkezdését 1837 második felére teszi a kiadó s megállapítja, hogy 1839-ben már be is fejeztetett. Hogy a regényt bevégezte Kemény, kétségtelennek látszik egy Wesselényihez írt leveléből; csak bizonyos változtatásokat akart még tenni rajta; hogy azonban e végső kidolgozás elmaradt, az meglátszik a pusztakamarási kéziratból is. Maga a fennmaradt töredék különben nagyon megrongálódott és hézagos, úgyhogy csak nagy körültekintéssel lehetett kellő rendbe rakni a szerencsére szintén fennmaradt tanulmányok és tervrajzok segítségével, melyeket a kiadás is közöl. A regénynek nem egy részlete homályban marad így is, hiszen a hat könyvből álló műnek csak I. könyve ismeretes kielégítő teljességgel, a III. és V. könyvből pedig alig valami. Magva azonban egészen világosan kihámozható. Martinuzzihoz apródi szolgálatra beáll egy Gyula nevű ifjú, ki rajong érte, mert megérti az ország egyesítését célzó, messzelátó terveit. De ábrándos vonzalom fűzi Izabellához is. Félreértett jelekből, s a királyné iránti szeretettől is megtévesztve, hovatovább gyanú lopózik lelkébe, s Martinuzzi céljainak szentségébe vetett hite megrendül. Árulónak véli a barátot, feljelenti Castaldónál, s az Martinuzzit orvul megöleti. Így lesz gyilkosává (legalább erkölcsi értelemben) annak, ki vele egy célra dolgozott. A bűnhődés nem is marad el. Be kell látnia, hogy Martinuzzi győzelmes ellenfelei, kiknek ő kezökre járt, nem tudják megtartani Erdélyt, s így mikor ő azt hitte, hogy a barát elárulásával megmenti — akkor valósággal veszedelembe döntötte hazáját. E lelkiismereti furdalás maga is elég volna bűnhődésnek azon külső befejezés nélkül is, hogy börtönbe vettetik és halálra ítéltetik. De ráadásul — s itt ismerni fel a kezdő, s romantikus hatások alá került regényíró — kiderül, hogy Gyula törvénytelen fia volt Martinuzzinak (ki erről maga sem tudott), s így most a hazafi önvádjához az apagyilkos fiúé is járul. E találtgyerek-romantikát nem számítva, világosan áll előttünk már itt a sorszerű összeütközések nagy regényírója, ki a végzetet valamely orvul leselkedő hatalomnak látja, mely nemes szándékból esett tévedéseket vétségek gyanánt torol meg, s az öntudatlanul lépőt a késő öntudat súlyával zúzza agyon. Amaz olcsó romantika eszközéhez is csak azért folyamodott itt Kemény, hogy a vérségi kapcsolat szorításával csak súlyosbítsa az öntudatlan vétség magára eszmélését. Saját kiválóságát működteti túlzó fölösleggel, mint a nagy kezdők rendszerint.

Az *Élet és Ábránd* cz. regény kéziratáról az volt a köztudomás, hogy 1849-ben Budán a lángok martaléka lett. Most egy idegen kéztől származó másolati példánya előkerült Pusztakamaráson. Kemény

1842-ben kezdte meg s legkésőbb 1844 első felében már be is végezte ezt a regényét, mely Camões és hűtlen menyasszonya, Catharina de Atayde szerelmi történetével foglalkozik. A négy könyvre osztott regény előszava elkallódott; csekély hiány van az I. könyv elején, lényegesebb a II.-ban; egyébként az egész kéziratból, mely eredetileg 254 lapból állhatott, mindössze 32 lap maradt ismeretlen, mert a hiányzók egy része közölhető volt a *Honderűben* (1844) megjelent szakaszokból. Tehát egy majdnem teljesnek mondható regénynyel lett gazdagabb Kemény irodalmi hagyatéka. A regény beható elemzése közben rámutat a kiadó azon hatásokra is, melyek alatt a mű létrejöhetett (különösen Goethe *Tassójára*), rámutat subjectív oldalára is, a mennyiben első szerelme emlékei fonódnak bele a regény szövevébe, kifejti történeti forrásaihoz való viszonyát, s utal a regény alaki fogyatkozásaira: túlzásúfolt, bonyolult szerkesztésére és szaggatott előadására.

A Hirlapszerkesztő Naplója címen egy nagyobb terjedelműnek szánt regény csekély (20 nyomtatott lapot kitevő) töredéke maradt fent a kéziratok közt. Kemény 1842/43-ban szerkesztette az *Erdélyi Híradót*, de a politikai viszonyok miatt odahagyta. A politikai küzdelmeiben családott embernek sok tekintetben bizonyára subjectív vonatkozású műve lett volna ez az 1843 második felében megkezdett regény, melyen még 1845-ben is dolgoztatott. E regényterv értéke-sebb elemeit később a *Férj és nőbe* olvastotta be, melynek főhőse, nemcsak névszerint, hanem jellemére s tragikus sorsára nézve is, egyezik e korábbi regény Kolostori Albertjével.

A szövegközlés rendkívül gondos és állandóan figyelemmel van az olvasó szükségletére: a kézirat hézagait jegyzetekkel, megokolt hozzászavetésekkal igyekszik áthidalni. S bizonyára a legjobb szándék vezette a kiadót akkor is, mikor a kiadvány elé bő és minden lehető kérdésre kiterjeszkedő bevezető értekezéseket csatolt. Mindamellet ez az, a mit kifogásolnunk kell, s ez az, a mit e kiadvány minden forgatója bizonyára sokallani fog. Van a kiadvány elején egy általános, *B. Kemény Zs. irodalmi hagyatéka cz.* rövid (5—8. l.) bevezetés, mely a kéziratok felfedezéséről s tartalmáról tájékoztat. Azután következik egy terjedelmes (9—43. l.) tanulmány az *Izabella királyné és a remete cz.* regényről. Egy másik, szintén hosszadalmas tanulmány (44—72. l.) az *Élet és Ábrándról. A Hirlapszerkesztő Naplója s a két Tanulmány* 8, ill. 11 lapnyi bevezető értekezést kap. Különösen a két első regényre vonatkozó bevezetést kifogásolom itt. Egész tanulmányt kell elolvasnom, míg végre megtudom, micsoda kiadatlanokról is van itt szó. Kemény Zsigmondot akarnám olvasni mennél előbb, de ha tájékozódni szeretnék célbavett olvasmányomról, Papp Ferenczbe ütközöm, s meg kell hallgatnom mindazt, a mit ő ebből az alkalomból el tud és el akar mondani, egész aesthetikai méltatáson kell keresztül törnöm, míg azt a kevés, de pontos felvilágosítást, a mire szükségem volna, megkapom, illetőleg összezedegetem én magam a nagyterjedelmű tanulmányból. E két tanul-

mány különben már azelőtt önállóan is megjelent; formás, szép nyelvű, olykor képes beszéddel ékes essay-szerű munkálatok, s a maguk helyén annak idején kifogástalanok is lehettek: arra azonban, hogy egy kiadás előtt szerepeljenek bevezető felvilágosításul, nem valók sem terjedelmük, sem formájuk, sem előadási modoruk miatt. Száraz, szabatos, chablonos csoportosítású *adatokra* van itt szüksége az olvasónak: azt nyújtson a kiadó mennél rövidebben s aztán vonuljon el a maga subjectivitasával, aesthetikájával és szép stílusával s hagyja magára Keményt az olvasóval. Egy bevezető tanulmányban, ha tanulmány is, s nem egyszerű jegyzet, legalább is valami chablonos, és következetesen megtartott sorrendet kívánna még az olvasó s tájékoztató adatok közlésében: akkor legalább könnyen megtalálná, a mit keres. Az ilyen essay-szerű feldolgozás pedig természeténél fogva irtózik a chablontól, még a sorrendben is. Az első regényhez írt bevezetésben pl. a tartalom-elmondás közepén kapunk egy jegyzetet (14. l.), mely arról értesít, hogy a regény számára kijelölt történeti adatokat Kemény melyik kézirata őrizte meg. E jegyzet helyén van a tanulmány-író szempontjából: ő t. i. épen ezen a helyen, a regény hézagjainak áthidalása végett volt kénytelen Kemény történeti jegyzeteihez folyamodni, de nincs helyén a kiadvány olvasója szempontjából, ki gyorsan szeretne valamely adatnak utána nézni. Egy olyan töredékes, hézagos regény olvasása előtt, a milyen az *Izabella királyné*, az olvasónak egyik legsürgősebb kívánsága az, hogy a lehető legrövidebben mondja el neki a már jól tájékozott kalauz a regény megállapítható tartalmát, keretét, hogy legyen mibe beleilleszthesse az olvasandó töredékeket. Ilyen rövidre fogott előképet a regény tartalmáról Papp Ferencz nem nyújt. Tíz lapon át (11—20. l.) kalauzul végig a regényen, szakaszról-szakaszra haladva; elmondja a meglévő töredékek tartalmát, segédforrásai felhasználásával elképzeli a hiányzókéét, a tartalomközlésbe belevegyíti a kézirat mennyiségéről s hézagairól való számadást, s az ő kiegészítő munkájának — hogy úgy mondjam — a philologiai gerendázatát. Vége is nincs tiszta előképe az olvasónak a regény tartalmáról s arról sem, hogy mennyi maradt meg s mennyi pusztult el belőle. Mind szükséges és hasznos munka, a mit itt végez, de a különfélék elkülönítése itt mellőzhetetlen szabály. S e munka közben sem tud lemondani szépírói hajlamáról: »Az ötödik könyv első szakasza egy nyárádtói kocsmá életéből vett jelenet, olyan, minőt a németalföldi festők képein szoktunk meg.« (16. l.). Ezzel szemben a philologiai megállapításokban nem mindig elég szabatos. Mikor a szóban forgó regény kéziratáról azt mondja, hogy »a második könyv teljesen elpusztult«: ez félreérthetetlen. De ugyanezt nem mondja meg ily határozottan a III. könyvről; s hogy ennek a kéziratára is teljesen elpusztult, azt csak a közölt szöveg átlapozgatásával lehet megnyugtatón megállapítani. S még most sem tudom, vajjon maradt-e fenn valami a IV. könyvből? Papp Ferencz u. i. ezt mondja: »A negyedik könyvből csak nyomokat találunk« (15. l.): de minő

nyomokat? a szövegben semmi nyoma. Egy pár sorral alább meg azt írja, hogy »az elveszett könyvben« ez és ez volt. Szóval a dolog nem világos. Pedig ha egy kis *külön* szakaszban számszerű kimutatást közölt volna a megmaradt részekről, semmi kétség sem maradna fenn. A philologiai munka itt helyén volna a maga legszörnyűbb szárazságában, mert egy-egy utalás, felvilágosítás elmaradása zavarba ejtheti a világosan látni akaró olvasót. Itt van pl. a második könyv tartalma. Előadja, hogy mi lehetett benne, hogy Alvinczet a várnagy már itt játszhatta az ellenfél kezére, mert »a harmadik könyvben az árulás bünének bélyegét hordozza homlokán«; tehát, úgy-e, itt azt hiszi az olvasó, hogy a III. könyv kézirata fennmaradt? E hitében csak megerősíti az, hogy Papp Ferencz legott *idézni* is tud ebből a könyvből. Igen, de az idézet mellett semmi utalás! Nézem a regény kiadott szövegét: a III. könyvnek semmi nyoma: elpusztult. Honnan idéz tehát? S vajjon észreveszi-e mindenki, hogy máshonnan nem idézhetett, mint a III. könyvnek az *Athenaeumban* (1840) és a *Nemzeti Társalkodóban* (1841) megjelent valamelyik részletéből. Igaz, hogy a III. könyv közvetlenül ezt követő tárgyalásában egy mellékmondatból megtudhatni, hogy a mondott 1840., 1841-iki mutatványok tartották fent e könyv némely részletét: de észreveszi-e mindenki, s nem a kiadó kötelessége-e, hogy efféle zavarnak elejét vegye az utalás egyszerű eszközével?

Következetlenséget látok abban, hogy az *Izabella királyné és a remetének az Athenaeumban* és a *Nemzeti Társalkodóban* megjelent részleteit nem iktatja be a kézirat megfelelő helyeire, s így kiadásában nem kapjuk együtt mindazt, a mi e regényből megmaradt; ellenben az *Élet és Ábránd*ból azt a részletet is közli, a mely a *Honderűben* annak idején megjelent. Papp Ferencz azt mondhatja, hogy a ki az *Izabella* itt nem közölt részleteire is kíváncsi, megtalálhatja az *Összes művek* Gyulai-féle kiadásának az V. kötetében (259—307. l.), s így fölösleges lett volna újból lenyomatni. Igen, de az *Élet és Ábránd* szóban forgó része is megtalálható ugyanazon kiadás V: 308—330. lapján s mégis megkapjuk ebben a kiadásban is. Tudom, hogy Papp azt a részletet is a kéziratból közli, s a kézirat megfelelő részlete nem egyezik betűszerint a *Honderűbeli* mutatvánnyal, de a különbség oly jelentéktelen, hogy, ha a kiadó következetes a már ismert szövegek ki- vagy kinemadására nézve, akkor megelégedhetett volna e jelentéktelen eltérések regisztrálásával. Ha pedig itt közölte az egész, már ismert szöveget, mit én csak helyeselni tudok, ugyanazt megtehetette volna a másik regényre nézve is. Van bizonyos következetesség az ő eljárásában is: közli mindazt, a mit a kéziratban talál, tekintet nélkül arra, hogy valamely részlete ismeretes-e már vagy nem. De az olvasó szempontja azt kívánta volna, hogy egy helyen kapja meg mindazt, a mi a töredék regényből megmaradt, s ne kelljen két könyvből olvasnia s összeraknia egy mű töredékeit.

Mikor Papp Ferencz a *Budapesti Szemle* 1912-iki füzeteiben megkezdte az *Élet és Ábránd* közlését, s eléje írt tanulmányában utalt

arra, hogy Kemény érdeklődését az a kis rövid czikk is fölkelthette Camões iránt, mely a *Nemz. Társalkodó* 1836-iki évfolyamában látott napvilágot : az *Irodalomtörténet* folyóirat-szemléje (1912 : 141. l.) egy Kemény művéhez korban s jellegben is sokkal közelebb álló műre mutatott rá, mely közvetlenebbül hathatott úgy, hogy Kemény figyelmét erre a regénytárgyra terelje. E mű, Eördögh Istvánnak *Camoens* cz. »eredeti novellája« az *Athenaeumban* jelent meg 1841-ben (I : 8—14. és 24—30. l.) : Kemény 1842-ben fogott a regény írásához. Az *Irodalomtörténet* hozzátétele tehát már csak ezért is valószínűbb, mint a Papp Ferenczé. A kiadó figyelmét, úgy látszik, elkerülte az Eördögh-féle novellára való utalás.

Nekem tehát csak egy kifogásom van Papp Ferencznek egyébként rendkívül gondos, nagy odaadással készült s Kemény minden tisztelőjétől köszönetet érdemlő kiadása ellen. Az t. i., hogy a bevezető tanulmányoknak nem mindegyike készült egyenesen ehhez a kiadáshoz. Kemény Zsigmond mellett túl sok helyet kívánt a saját tanulmányainak, s túl sok figyelmet kíván azok részére az olvasótól. Bizonyos adatok egyszerű, világos, áttekinthető közlését vártuk volna a kiadótól s nem nagy terjedelmű tanulmányokat, melyeket az érdeklődő különben is megtalálhatott volna a *Budapesti Szemle* és az *Egyetemes Philologiai Közöny* 1912-iki évfolyamaiban.

HORVÁTH JÁNOS.

A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. Szerkesztik Beöthy Zsolt, Négyesy László, Császár Elemér. Budapest, 1914. Franklin-Társulat. 8-r. — IX. k. *Magyar drámái emlékek a középkortól Bessenyeiig* (XVI—XVIII. század.) Kiadja Alszeghy Zsolt. 487 l. — XIV. 1. k. *Gróf Zrinyi Miklós művei.* Kiadja Négyesy László. 1. k. : Költői művek. 472. l. — XXIII. 1. k. *Deákos költők.* Kiadja Császár Elemér. 1. k. : Rájnis, Baróti Szabó, Révai versei. 351 l. — XLIII. 1. k. *Bajza József művei.* Kiadja Szücsi József. 1. k. : Költemények, novella, kritikák. 278 l. — LVIII. 1. k. *Tomba Mihály művei.* Kiadja Kéki Lajos. 1. k. : Költemények 1840—1847. 463. l. — LXXXII. k. *Szigeti József drámái.* Kiadja Bayer József. 381. l.

A művelt magyar olvasóközönség és az iskola eddig sem szükködött olyan gyűjteményes munkák nélkül, melyek — Toldy *Nemzeti Könyvtárát* a Franklin-féle *Magyar Remekírókig* — kiválóbb írónk alkotásait magukba foglalva eléggé tájékoztatták nemzeti irodalmunkról. Azonban bármennyire gondosan készültek is, mind a régiebb, mind az újabb kiadások, két nagy hiányt még sem sikerült pótolniok. Egyrészt egyik gyűjtemény sem volt megközelítően annyira teljes, hogy hű, egységes és összefoglaló képét adhatta volna irodalmunk történetének, másrészt nem voltak a tudományos kutatás színvonalán álló kritikai kiadások, mert hiszen elsősorban a nagyközönség számára készültek. Főképen pedig hiányát érezte egy ilyen munkának a magyar iskola : az irodalomtörténeti oktatás mind a középiskolában, mind az egyetemen ; szükség volt olyan kézikönyv-jellegű kiadásokra, melyek ugyan